

АНА ТІЛІ

Ұлт Таза тілі

1990 жылғы
наурыздың 22-сінен
бастап шығады

Ағайын арасы

Әңгіме

Наурыздың аяғын ала берілетін оқушылардың көктемгі апталық демалысына шығып, құмда отырған үйіне келген Берден әкесі Серәлінің сәлемінен кейін:

— Иә, орталықта не әңгіме, жаңалық бар? — деген әдеттегі үйреншікті сұрағына бұл жолы қоржыны қомақты кісідей компия отырып, күні кеше құлағына тиген әңгімені ентелей түсіп, танаурай жеткізген:

— Көке, біздің колхоз совхоз болатын болды.

— Әй, не дейді? Бұл қашан шыққан әңгіме? Кімнен естідің? Жұрттың алыпқашпа сөзі емес пе өзі?

— Жоқ. Рас, көке, бәрі айтып жүр. Біздің мұғалімдер де. Колхоздың бастығының өзі айтыпты.

— Ә-ә,— деді Серәлі аңтарылып, ойланғандай.

Өзінің жеткізгенше асығып, алып-ұшып келген жаңалығына әкесінің мақұл екенін, жоқ әлде, ықтияр болмағанын ажырата алмай тосылған Берден ақыры шыдамай:

— Көке, совхоз жақсы ғой, — деді.

Серәлі баласына бұрылып, оның мына жаңалыққа құштар, елпілдей құлшынған кейпіне күлімсірей назар салып:

— Жақсы екенін сен қайдан білесің? Совхозда болып көріп пе ең, әлде мектептерінде оқыта ма оны да? — деп қуақылана сұрады.

Берден бұл сауалға әзір емес еді, қысылып, ыңғайсызданып қалды.

— Жақсы деп айтып жүр ғой, — деп күмілжіді.

— Жақсы болса, жақсы шығар, — деді Серәлі келіскен сыңайда, баласының көңілін қалдырғысы келмегендей. — Лайым жақсы болсын. Көптің күні қарайтын нәрсе. Біздің жақтарда бұрын-соңды совхоз деген ұйымдасқан емес. Бірақ мен ертеректе, облысқа жиналысқа барған сапарымда бәрімізге қала маңындағы совхозды аралатып көрсеткені бар. Ой, олардың тұрмыс-тіршілігі өзгеше. Ондайға жете қалсақ, қанекей! Әй, айт-айтпа, қала төңірегіндегі аудандардың жері, суы мүлдем басқа ғой. Біздің жақ тәрізді шөл аймақ емес. Тұнып тұрған байлық-ау, шіркін... — Серәлі қуаң даладағы табиғатқа тіленіп, үнемі шөліркеп жүретін шаруа адамдарына тән мінезбен, қол жетпеске қынжылғандай сыңайда тамсана түсіп, сақалын сипап қойды. — Жарайды, қайырын тілейік... Заман түзу, енді ел аш-жалаңаш болмас. Халыққа не жақсы, не қолайлы – өкімет өзі білсе керек қой. «Сол тиімді, дұрыс» деп тапқан соң жасап отырған шығар.

Осы кезде Серәлінің әйелі Қалима сөзге араласқан:

— Ой, көкетайларым-ау, колхозбен, сол совхоздың ауыртпалығы әкелі-балалы екеуіңе келіп түскендей соншама қиналып, толғатасыңдар, — деп әжуалай күлді. — «Қайсысы жақсы», «қайсысы жаман» деп біреу сұрады ма сендерден? Жоқ, ауыс-түйісте қызметтен дәмелерің бар ма?! Сендерге кім қызмет бере қойсын?! Колхозда баққан қойыңды сол совхозда да бағатын шығарсың. Шаршамай, шайларыңды ішіндер, суып қалды.

Серәлі әйелінің «қазылығына» аса ықтияр қабақ танытпады.

— Сөз екен-ау, шіркіндікі, — деп қиястана мырс етті. — Осы жерден басқа жаққа көшіп кетейін деп отырсың ба? Елдің әңгімесі, жұрттың қамының кімге бөтендігі бар? Сол селбесіп күн көріп отырған көптің бірі – сенсің. Халыққа ортақ әңгімені қалай сөз етпейсің... Қатын деген де, боқ жеп, араласпайтын жерге араласады. Жөнін біліп, тыныш отырсайшы жайыңа.

Секең сөйтіп «сары кемпірді» нықтыртып алған соң көңілі жайланып, енді шаруаның ыңғайына көшкен.

— Әй! — деген әлгі сөзіне кінәлі саналып, соны өзі мойындаған кейіпте пұшпайман күйде отырған Қалимаға қарап: — Берден бар үйде, малды есекке мініп айналдыра тұрар. Мен

екі-үш күнге орталыққа барып қайтамын. Не әңгіме екен мынау? Кіріп-шығатын өлген-жытқан бар дегендей... Қатыспағалы көп уақыт өтті өзі.

Күйеуіне қарсы сөзі жоқ Қалима:

– Жарайды. Қыстың іші емес. Күн жылынды, әуе ашық. Тәуекел! Малға алаңдама. Барып қайт, – деген келіскен раймен.

...Бұл жиналыс көптен бері гу-гу жұрттың аузынан түспей, көңілдерін алаң, ұйқыларын шала етіп жүрген талай жайлардың, әйтеуір, бірінің басын ашып берді. Совхозға директорлыққа «Бұлақты» колхозының председателі бекітілген. Бұл шешімді «жаңажолдықтардың» сүлесок, салқын қабылдауы ешкімге таңсық көріне қоймас, әрине. Бірақ әлі де тілге тиек боларлық, сан зердені сансыратып, сан жүйкені шаршатуға жететін, шешімін таппаған жайлар шаш етекпен. Және ол әңгімелердің негізі «совхоз активінің құрамы қалай іріктеледінен» өрбитін.

– Бас бухгалтерлікке қайсысы сайланар екен?

– Оу, біздікі отыратын шығар. Ана колхоздікі, әшейін, практиканың арқасында жүрген кісі ғой. Білімі жоқ. Біздікі оқуын бітіріп келген емес пе?

– Жеме-жемде оқу-шоқуыңа қарамайтын кездер бар. Айналып келгенде директор өзінің қолайына жаққан адамын алады.

– О, неге, ішінді ұрайын, директордың жекеменшік жұмысы дейсің бе? Оған да ақыл айтатын, араласатын кісілер бар шығар. Аудан не бағып отырады?

– Осы қазақы түсініктерің қалмайды-ау, осы ауыздарыңмен орақ орып, қомпылдағандарыңды қашан қоясыңдар?

– Әй, қазақы түсінігің не, орақ орғаның не? Дұрысын айтқанға жазықтымыз ба?!

– Нең дұрыс деп отырсың?!

– Е-е, нем бұрыс?!

– Аудан совхозды кімнен сұрайды? Сенен бе, директордан ба?

– Енді директордан сұрайды ғой, енді...

– Ендеше, дымың ішінде болсын. Ауданда сол директордың айтқаны өтеді алдымен. Оған көңің келмесе, ерінді баурыңа алып тулай бер, есігіңнің алдында. Үзеңгіге аяғың ілігіп, тоңқалаң асқаныңды бірақ білесің, ха-ха!

Уәжден тосылған жігіт шарасыздау кейіпте күмілжиді.

Бұлар үшін совхоз орталығы «Жаңажолда» болатыны жарты көңілге жарым демеу қызмет атқарып тұрған. Әлгі жігіт соны есіне алып, «суға кеткен тал қармайдың» кебімен:

– Әйтеуір, кеңсе осында қалады ғой, орталық бізде емес пе? – деді.

– Сен, немене, мықтылығыңнан алып қалдым деп отырсың ба орталықты осында? Ол жақта орталыққа жай болар қоныс болар ма? Екі жыраның арасына қыстырылып өздері әрең сыйып отырған жерге мұншама елді көшірмек пе?! Әрі біз ауданға таяу тұрмыз... Қазіргі «ассалаумағалейкумнен» кейінгі әңгіменің арнасы осылай саятын. Қалай дегенде де, бұл күндері кездесе кеткен сәттерінде сырттай сыр беріспегенімен екі жақтың кісілерінде іштей бәсеке, бақастық, андысу тәрізді мінездің ұшығы жоқ емес-ті.

...Бірге туған қыруар бауырдан қазір жер басып жүрген жалғыз ағасы Бекті орталықта отыратын. Жасы келген, сүт қатқан шай мен түйенің шұбатынан басқа қорегі жоқ. Сол үшін таяу қыстау-қора, жайлау-жұрттан ұзамайтын. Жақын жерден күнделікті сүтін, сусынын тасып беріп тұратын. Енді сонан алыстап кетпек. Тек аққа сүйеніп, әдеттеніп қалған қария кісіге, тіпті қиын болатын түрі бар. Әлгіндей жағдайын айтып, ферма меңгерушісіне:

– Мен осы орталық маңындағы өз қонысымда отыра берсем қайтеді? Ақыры бұл төңіректе үш-төрт отар қалғалы тұр екен ғой, соның бірі болып, – деп өтініш білдіріп көрген.

Еңгезердей, компиған, бопса денесіне лайық жуан дауысымен гүрс ашуланғаны Жылкеннің.

– Сен, немене, бөлек мемлекет пе едің, ел көшіп жатқан жайлауға көшпейтін... Қалса, ол – отарлар, қошқар мен тоқты отарлары... Бұл не сөз, не мінез? Әлде орталықтың жиналысын қимайсың ба?! Сондайың бар шығар. Оқасы жоқ, жиналысқа керек адамды

осы совхоз өзі шақыртып алдырады. О, несі-ай! Көші-қоңын әр қойшы өзі билейтін болса, біз кімбіз, не керегіміз бар сонда? Қалқайып жүрген қарауыл болғанымыз да.

Жасы мүшел кіші жігіттің екі сөзге келмей тап бұлай тарс кетіп, жөн-жосықсыз кекетіп-мұқатқаны табиғаты жуас болғанымен намысшылдау Серәлінің көңіліне шып ете түскен.

«Мемлекет болайын деп мықтылығынан, не жиналыс құмар белсенділігінен мұнда қалғысы келіп отырған жоқ қой. Жағдайын әлгіде түсіндіріп-ақ айтты. Сақалды басымен кішірейіп, алдына келіп, өтініп айтты ғой. Бүйтіп асқақ мінез көрсететін не жөні бар?!»

Іштей осылай шириғып, лықсып келіп тілінің ұшына оратылған сөздерді басып-басып айтып жібере жаздап, өзін-өзі сабырға жеңдіріп тоқтаған. Бірақ үнсіз қала алмай:

– Әй, Жылкен, бәрі – совхоздың жері, бәрі совхоздың малы емес пе? Тоқты мен қошқарлардың ішіне жаққан шөп мен баққан отарды тышқаққа ұрындырмас. Жылдағы жайылып жүрген өрісі әрі менің алдымдағы қозысы саналмай қалатын саулық емес, етке өткізетін кәрі қой. Мұнда қала бергені қай қисынға қырын келіп тұр? Оның үстіне жағдайымды айтып отырмын ғой, – деген. Ферма меңгерушісі ендігі сөзді қысқа қайырды: – Жағдай-мағдайыңды білмеймін. Ертеңнен бастап көш. «Шошқабұлақтан» асып, «Үшбастың» жоғарғы иығына барып қон. Күзге дейін сонда боласың. Қыстау жайын кейін көрерміз ойластырып.

Осыны айтты да «мендегі шаруаң бітті» дегендей, ол орнынан тұрып жүре берді. Серәлі аң-таң күйде аттанған.

...Серәлі кешкілік өрісте тұрған. Жонның тастақ жолының шаңын аспанға шығарып, сонадайда ызғытып бара жатқан «водовоз» мұның тұсынан өте бере кілт кері қайырылды. «Малшыларды аралап жүрген мамандардың бірі шығар, мені көріп бұрылды ғой» деп жайылып жатқан малдың солар жақ тұсына қарай атын қамшылай түсті. Машина әлгі екпінмен қалың біткен бетеге мен жусанды жапыра сызып отырып, бұл жақындағанда, жерге бырдай болып жабыса қадалған отардың бір шетін жау тигендей дүр еткізе келіп, кілт тоқтады. Көптен бері жауынсыз тұнып тұрған, шөп басын тұтқан тозаңнан көтерілген жұқалтаң шаң ат үстіндегі мұны бір қауып өткен. Кабинадағы ферма меңгерушісінің өзі екен:

– Ертең қойыңды қырқымға айдайсың, – деді.

Серәлі «енді аз күнде етекке қарай көшетін шығармын, малымды сол жақтан, жақын жерден, қырықтырармын» деген есепте еді.

– Оу, батырым-ау, «сенімен бір хабарласып, рұқсат болса төменге, күзеуге түсе берсем бе» деп ойлаған ем. Осы жақтан айдамалдап жүргеннен гөрі қырқымға сонда барған соң-ақ салмаймын ба?!

– Ойпырым-ай, кілең кері сөйлемесең ішкенің ас болмай ма? Неғылған адамсың?! Мен не айтып тұрмын? Ертең айда дедім ғой. Қырықтықшыларға келесі кезекте сенің отарың түседі деп кеттім. Енді олар сені күтіп отыруы керек пе? Малды пунктке уақтылы жеткіз. Бір сағат та үзіліс болмасын. Қайшыны тоқтатып қойып жүрме?!

– Ал, сонда менің көші-қоным қашан?! Күздей осында отырамын ба?!

– Отарыңды қырықтырып келген соң көшерсің. Қазір оған уақыт жоқ. Бір сағаттың өзі қымбат, білесің бе?!

Машина бұрылып алып, жаңағы келген ізіне түсе бере мұны өңменнен көздегендей бір уыс көк түтінді бұрқ еткізіп тастап жөнеле берді.

«Бұл да бір қиястығы-ау жасап бара жатқан, – деп опынды Серәлі. – Кеше мына екеуін шақырып алғаным абырой болған екен. Әйтпесе, табан астында қоралы малды қырқымға жалғыз өзім қалай айдар едім?..».

Күзеуге қарай көшу басталған соң онсыз да аландап, қопандап отырған Серәлі ертерек буынып-түйініп дайындала бастаған. «Бірі – өзімен серіктесіп мал айдасуға, бірі – жүк артып-түсіруге керек» деп қатынасқан кісіден сәлем жолдап, ауылдан, орталықтан, жетінші класс оқитын, қазіргі қарайып көз алдында жүрген балалардың ересегі Берденді, содан соң айтқанына қалт демейтін, елгезек пейіл әрі өзіне жақын жанашыр санайтын жамағайын ағасы Нүркені шақыртқан.

«Онысы дұрыс болыпты. Көші-қонды кейін көре жатар. Ертең үшеулеп малды қырқымға айдасын».

Ас-ауқатын дайындап, далада болса, түнемелге керек көрпе-төсеніштерін қара нарға артып, ертелеп аттанып кеткен. Бұлардың ізімен баяғы орталықтағы фермадан ауысқан екі малшының бірі – Оңдастың отары келе жатты. Екеуі жаз бойы бұрынғы әдеттерінше қонсы отырған. Жылкен жаудан көшіп келгендей оған да қыжыртып, қырын қабақтау екенін білетін.

Оңдас – құдай тәубесі түзу, таза шаруаның адамы. Кісіге артық-кем сөзі жоқ, мақұлдың кісісі. Жылкеннің қойқап мінездеріне шыпылдай қоймайды. Ат үсті зіркілдеріне мән бермейді. Сонысынан да шығар, аудан басында тәп-тәуір абыройы бар, санаулы жоғарғы қызметте жүрген баласы бұл жайдан бейхабар. Оған шағынып, нала айтайын деген ой Оңдаста да жоқ. «Ауф? Шүкір», – деп қойып малын қайырып жүре береді.

Жолай арлы-берлі ағылып қатынап жатқан шаруа соңындағы кісілерден алдағы кезектегі отардың қашан қырқымнан шығатынын сұрастыра отырып, малды ыркымен қаптата, аяңдата келіп, ертең ертелеп жүріп кетсе, қырқынға сәске түске жетпей-ақ барып қалатындай аралықтағы үстірт үстінің баялышты жазығына тоқтап, аттарын арқандаған. Әрине, осы күйлерімен тоқтамай айдай берсе, ел қонағаға отыра барып та қалар еді. Оған малдың жайын ойлаған. Қойдың көктемгі жабағы жүні осы ферма орталығындағы пунктте алынған. Әдетте қырықтық басы болған маңай айтақырланып қалады. Қайшыға түсуге кезек күтіп, қайшыдан шығып дегендей, төңіректі айнала түнеп, жайылып жататын көп отардың сан мыңдаған тұяғы жердің отын түтіп жібереді. Оның үстіне қысы-жаз қоныс аудармайтын ферма орталығындағы ауылдардың азды-көпті жекеменшік қара-құрасының айнала өрісі – тағы сол. Бұлар түнде жетіп қонғанымен ертең түске дейін ана отар шыққанша малды осы айтақырға босқа иіреді. Одан кейін екі күндей қорада тағы қамаулы тұрмақ.

–Мал аштан-аш бұралып қалар. Обал шығар. Бүгін осында қонып, ертең сәскеге дейін жайымен жайып барайық. Ақыры ана отар түске қарай шығатын көрінеді ғой, – деді Серәлі Нүрекеңе.

–Е-е, мейлі, жаздың күні. Айдала деп алаңдайтын жайымыз жоқ, түнесе несі бар?! Жақсылап Берденнің шайын ішіп алып, оранып жатамыз, — деп ақкөңіл, ашық-жарқын қалыпта жадырай күлді Нүрекең. – Қойды өзі күзетеді, жігіт емес пе бұл!

– Ал онда сен мосыны құр да, баялыштардың қу бұтақтарын теріп, жинап әкеліп, атаңа шай қайнатып жібер, – деді Серәлі баласына.

...Күн жаңа шығып келеді. Төңірек таңғы сағымның мұнарына батып мөлдірлей маужырайды. Үстірт үстінен төмендегі, етектегі елді мекендердің қарасы дүрбімен тартқандай ап-анық, жақыннан қол бұлғап көрінеді. Беріректегі ферма орталығының іргесінен ойық-ойық ақтандақтанып басталып, әрі қарай шұбалаңдай созылған бидайықты саз күнге жайып тастаған түлкінің жон терісіндей көсіле түсіп, көз ұшында кедір-бұдыр қарауытқан шоқат құмға барып сіңіп жатыр. Әр тұста бөлек-бөлек қора-қопсы, киіз үйлі ауылдардың нобайы бұлдырайды. Одан күн шығысқа сала мынау сайын сары далада оймақтай ғана ауқымда «Домалақ көлдің» айдыны жарқырайды. Ал анау тұтаса көлбеңдейтін совхоз орталығының қоныстануы. Осы көріністердің өзі кісі көңіліне жылылық, жайдарылық ұялатқандай. Жайыла жосылған отар соңындағы үшеу солай қарай биік қоңыр қырқадын ылдилай түсіп келе жатыр.

«Үйдегі көңілді базардағы нарық билейді» тіршілік қой. Бұлардың алдындағы сәскеге дейін қырқылып шығуға тиіс отар «қайшы бұзылды дейді, ток беріп тұрған мотор тоқтап қалды дейді» түс ауа әрең біткен. Енді бүгін мұның малының жартысы қырқылып үлгермесі айдан-анық. Топырлатып бәрін бірдей иіріп босқа ұстағанша жайылымнан қалмасын деп Серәлі екі жүз, үш жүздей ғана саулықты бөліп алып, қораға қамап, басқа көпшілігін Нүрекеңнің алдына салып берді. Ауыл айнала жая тұрсын. Берденді жүн жинауға керек деп, қасында қалдырды. Күн бата қорадағы саулықтарды қырқып болған

соң айдап отырып өрістегі Нұрекеңе келді. Кешегідей далада отырып шайларын ішіп, тамақтанды. Бел жазып аз-маз дамылдаған Серәлі Нұрекеңе:

— Сіз Берден екеуіңіз осы көп малдың қасында болыңыздар. Күні бойы жайылды ғой, түнде өре қоймас. Дегенмен сақ жатарсыз. Өзім де зер салып тұрарамын. Ал мен мына қырқылғандарын бөлек иіріп ұстайын. Түстен бері қамаулы ғой, айдың жарығымен біраз жайып келейін, — деп атқа қонды.

Нұрекең оның артынан қарап отырып:

— Шіркін, Серәлілердің бейнетке мықтысы-ай. Алла қуат берсін, жазғанға. Кей қойшылар “таң атқанша өлмейді” деп ана ескі бос қоралардың біріне қамай салар еді. Тағы да атқа мініп түнімен мал жаюға кетті-ау, айналайын, — деді.

Өзін өкшелеп жүрген сақалды кісіні баланы аяғандай мүсіркегені Берденге бір түрлі қызықты көрінген. Әрі Нұрекең атасының әкесін соншалық жақсы көріп жан ашыған пейіліне риза болып, жүрегі елжірегендей еді.

— Ал, Берденжан, сен жатын орынның қамын жаса, — деді Нұрекең өзі түзге қарай бет алып.

Берден астарындағы киізді қағып, қайта төседі. Ердің үстіндегі көрпешені, тоқымды босатып әкеп екеуінің астына қатар салды. Желдікті өзіне жастықтың орнына қалдырып, нардың жадысының үстіндегі жабағы бөстекті атасының бас жағына тастады. Сөйтіп, «енді қандай тапсырмасы болады» деп күтіп отырды.

— Сен жатып ұйықтай бер, қалқам, — деді Нұрекең қайтып келген соң. — Мен ояу отырып күзетейін. Үйренбеген жер, түнде малы түскір елегізіп, өргіш келеді. Сақтық жақсы. Кәрілік ит қажап, мүжіп, жеңген ғой бізді де. Баяғы қуат жоқ. Алда-жалда қажып, ұйқы шыдатпаса, сені тұрғызармын. Шай қайнатым қисайып, көз іліп алармын. Содан соң оят, өзім қараймын... Ал жата бер, қалқам.

Берден таңертең абыр-дабыр сөйлескен дауыстан бір-ақ оянған. Күн көтеріліп қалыпты. Нұрекең мен әкесі екен. Сөз ыңғайлары шаруа бөлісіп жатқан тәрізді.

— Сіз осында ана қырқылған қойларды қайырмалап жая беріңіз. Мына қайшыға түсетіндерін Берден екеуіміз айдап кетейік. Түс ауа бітсек біз де келіп қалармыз, — дейді әкесі. Содан дүркірете айдап әкеп малды қораға қамаған бойда қайшылар зіркілдеп, қырықтықшылардың айқай сүрені құлақты тұндыра іс қарқынды-ақ басталып кеткен. Сәскеге дейін едәуір еңсеріп тастаған. Осы екпінмен тіпті түске дейін болып та қалатындай ма еді, қалай. Бірақ...

Таңертеңгілік теріскей көкжиектен шөкім бұлт көтерілген. Қай кезде де әуеден жауын күтіп шөліркеп отыратын қуаң даланың жұрты мезгілдің бұл шағында жаңбыр жауады деп есептей бермейді. Жаз болса да ылғалсыз өтті. Күздің қоңыр жауынына әлі ертеректеу. Содан соң ауа райына назар аудара қоймаған. Бас көтертпеген абылаңқы тіршілікпен жүріп аңдамапты сәске кезінде байқаса көк жүзін бұлт тұтас торлаған, аспан қарауытып, әлденені ойлағандай түнеріңкі күй танытқан сыңайда.

— Әй, мынауың жаңбыр болмасын, тым тұнжырап кеткен екен?!

— Ой, жауын қайда, дауыл болып жүрмесін.

— Жоқ, жауынның бұлты тәрізді.

— Бұлты бұлт-ау, алайда қазір жел тұрып, ыдыратып айдап кетеді ғой. Жаудырар дейсін бе?!

— Шынында, кейінгі кезде сондай сұмдық шықты осы. Төбеңе бұлт үйіріліп жаңбыр тамшылай бастаса табан астында алай-дүлей жел тұрып, қуып жөнеледі. Кезерген таңдайыңды тамсанып, шаң жұтып қала бересің.

Көпшілік жұмыстан сәл бас көтеріп, өстіп сәуегейлік жасап тұрғанда алғашқы тамшылар тырс-тырс тамып өтті.

— Ой, жарықтық, мынау жауатын түрі бар, — десіп ересектері алақандарын, жүздерін аспанға тосты, балалар тамшылармен жарысып асыр салып кетті. Ә, дегенше нөсер төгіп жөнелді. Жұмыс сап тоқтаған. Қырықтықшылар жатын үйлеріне қарай жүгірісті.

Қайшыдан шығар-шыққанша кең албар қораның бүйіріндегі ағаш шарбаққа бөлек қамап қарасы едәуір жиналған соң жаңа ғана қырқылған саулықтарды айдап апарып Нүрекеннің алдындағы малға қосып қайтқан Берден сүмектеп жаңа жеткен.

Әкесі:

– Енді жауын басылып, жел қағып, жүні кеппей қайшыға түспейді. Қойларды қорадан шығарып, өрістетіп жая бер. Мен мына жүндерді жинастырып өткізейін. Күн ашылып қырықтықшылар қайтып орала қойса, өзім барып хабар беріп бірге айдасып келемін. Оты бар жерге алып кет, – деді.

Бұл қой мен ешкіден ашқарақ, тойымсыз мал жоқ. Азаннан бері жайылмай қамаулы тұрғанның өзіне апталап нәр сызбағандай, өңмендеп, бұта-бұтаны қуа жер-көкке тұрмай жосыды дейсің. Оның үстіне ауыл маңында да тіске ілінер түк жоқ. Солардың әуенімен Берден маңайдан алыстап кеткенін аңғармаған. Бұл кезде апыр-топыр төгіп кеткен нөсер шайдай ашылып, күн көзі көрініп, далада салқын самал есе бастаған. Жауыннан кейін жасаңғыраған төңірек, жұтсаң тоймас таза ауа жан-жануарды жадыратып, өзгеше күйге енгізетінін қайтерсің. Берден де еш нәрседен қаперсіз, қиялшыл бір жайма-шуақ көңілде, қуанышты еді. Ауыл жаққа алаңдай қойған жоқ. Әкесі өзі келемін деген. Содан соң ат үстінде малдың ыркымен ілесіп жүре берген.

Бұл кезде жаңа ғана ат тұяғынан езіліп жатқан жер беті дегдіп, жауыннан кейінгі ылғал демі қайтып, жел лебі құрғап, күн қайта ыси бастаған. Кенет баланың құлағына әлдеқайдан талып жеткен айқай естілген тәрізденді. Басын шұғыл көтеріп, айналасына жағалай көз тастаған. Арттағы ауыл жақтан осылай қарай шоқырықтатып келе жатқан аттылы кісінің қарасы көрінді. Басындағы бас киімі болар, қарғадай жалпылдаған әлдене қарайғанды оң қолына көтеріп ұстап, дамылсыз бұлғайды. «Малды қайыра айда» деген әкесі екенін біле қойды. Атты қамшының астына көміп жіберіп:

— Ай-ай! Айт! Айт! Қайт! — деп бытырап жайылған қойдың алдына көлденеңдей шауып шығып, әп-сәтте шашырап жатқан отарды шоқтай қылып жинап алған. Ауылға қарай бет алғанда әкесі де келіп жетті.

— Ту-у-у, балам-ай, осыншама алысқа кеткенің-ай! Өстіп алаңсыз жүре бере ме кісі? Жауын басылып, күн ашылған соң-ақ ауыл жаққа ыңғайлай бермейсің бе?! Қашан айдап жетер екенбіз енді? Қырықтықшылар қарап, күтіп қалатын болды-ау! — деп ренжіді. — Бол енді жылдамырақ жүрейік.

Серәлі текке әбіржімеген болып шықты. Екеуі екі жақтап жан-тіндері қалмай малды қуалап айдап жеткенде күтпеген көріністің куәсі болды. Қырықтықтың албарына басқа бір отарды кіргізіп жатыр.

– Ой, мынауы несі? – деп маңдайға ұрғандай аңтарылып тұрып қалды Серәлі.

– Көке, Оңдастың отары ана кіргізіп жатқандары, – деді Берден де аң-таң күйде.

– Бұл қалай?! Сен қойды осы жерде иіре тұр, мен барып білейін, – деп шаба жөнелді әкесі. Әңгіме былай болған-ды.

Жауын басылып, күн ашылып, жер дегдігеннен кейін қырықтықшылар жинала бастаған сәтте «мен малды айдап келейін» деп қамданған Серәліге Жылкен жат та келіп ашуланады.

– Осы уақытқа дейін не бітірдің?! Қырықтықшылар келгенше малды қамап қоймайсың ба?! Бәріміз сенің ауаныңа қарап қол қусырып отырмақпыз ба?!

– Ойбай-ау, мен кішкене қоя тұрайын, малдың жүні әбден кепсін дедім ғой. Қазір айдап келеміз.

– Кеппей, жүніне мұз қатып қалды дейсің бе, керенаулық қой сол...

Оның сөзінің соңын тыңдауға мұршасы болмаған Серәлі атқа міне салып шапқан. Баласы түскір де осыншама ұзатып жайып кетер ме... Бұл кешіккен сайын ұрынарға қара таппай отырған Жылкен қиястыққа басты.

– Мұнан кейінгі кезектегі қырқымға түсетін отар жақында болса айдап келіп қамандар, – деп қарамағындағы ферманың екі-үш қызметкеріне бұйрық етті. Төңіректе тұрғандардан:

– Жылеке-ау, ана отар әлі қырқылып біткен жоқ қой, жарым-жартылай қалай енді... – деп күмілжігендер болып еді, ол бастырмалатып, сөзге құлақ асар ниет танытпады.

– Жарым-жартылай болса, жатсын осы жерде! Қалғанын мына отар шыққан соң қырқады. Оның ырғатылғанына шыдап отыратын уақытымыз жоқ. Әр минут қымбат бізге. Айттым ғой, бол, айдап келіндер!

Келесі кезектегі отар – Оңдастікі. Екі-үш жігіт келіп «қырқынға жүріңіз» деген соң апыр-топыр айдап жөнелген. Келе жатып әлгі жігіттерден Серәлінің отарының әлі түгел қырқылып бітпегенін естігенде аң-таң аңырып әрі ыңғайсызданған. Қырқымның ауласының алдына жеткен соң Жылкенге барып:

– Менің алдымдағы қойшының қойы жартылай бітіпті. Арасынан киіп кеткенім ұят емес пе?! Маған ренжиді ғой, келіп қалар, — деген.

Оны тыңдамақ түгіл Жылкен шалқасынан түсті.

– Әй, осы жерде ферма бастығы мен бе, сендер ме?! «Бассыз үйдің иті осырақ» деп әрқайсысың билік айтып, нұсқау беріп, бұл не қыр көрсету! Айда малыңды, кіргіз! Жауабын өзім беремін. Әй, неге қарап тұрсыңдар, кіргізіндер! – деп әлгі жігіттерге зіркілдеп ақырды. Ферма меңгерушісінің айбынынан сескеніп, амал жоқ, қаумалап жүріп отарды қораға қамап тынған сәтте Серәлі де жетті.

Ә, дегеннен-ақ бұл Жылкеннің жасап отырған қырсықтығы екенін сезген. Әйтсе де, онымен сөзі жараспасын, бір нәрсе десе жанжалдасып қаларын пайымдап, оны айналып өтіп, Оңдасқа реніш білдірген:

– Әй, мынауың қалай сенің, кимелеп? Мен жарты малым қырқылған, жарты малым қырқылмаған осылай сені күтіп далада жатуым керек пе?! Бұл не тіршілік, ұят-аят қайда?!

– Ойбай-ау, маған «айдап келіп, қама, кіргіз» деп жанымды алған соң... Қайдан білейін... Шын кінәлі сыңайда бүгежектеп күмілжіп Оңдас қипақтады.

– Ой, сені де кісі деп... Шығар қазір қойыңды! Мен кіргіземін. Обал-сауапты ойламайсыңдар ма? Бұл не басыну? Бұл не қысастық...

Оңдас ақыры ұяттан аттап өте алмай қорадан отарын айдап шықпаққа қам жасай бастағанда Жылкен зіркілдеп, айқай салды.

– Әй, саған кім рұқсат етті қамаулы тұрған малды шығаруға? Тиіспе, қойға! Былай кет!

Осы отар қырқылады қазір.

Қанша «таянбай-ақ қояйын, жаманаттасып қайтемін» деп ар-ұят сақтап, қашқақтағанымен Серәлінің енді бұрылар жері қалмаған.

– Әй, Жылкен, осы істеп отырғаның адамның ісі ме? – деді.

Ашу буып өзін-өзі әрең ұстап тұрғанымен барынша шыдауға тырысып сабырмен айтқан.

Ол да мұның әлдене деуін күтіп отырғандай-ақ, шап ете түсті.

– Не, сенен басқаның бәрі ит деп пе едің?!

Серәлі енді өзін-өзі ұстай алмады.

– Ит екенсің! Айтары жоқ, нағыз ит екенсің!

Жылкеннің талақтай сазарып отырған жалпақ беті ашудан түтігіп кетті.

– Әй, мына төбет не дейді-ей! Ой, әкеңді... – Осыны айтып болар-болмастан ол көлеңкеге қойып отырған орындығынан көтеріле берген.

Ферма меңгерушісінің соңғы сөзі құлағына тигенде күйіп кеткен Серәлі көз алды ызадан түк көрмей бұлдырап, бір сәтке басқа дүниені тәрк еткендей еді.

– Сенің әкеңді!.. – деп ытырылып барып қалай жағасынан ала кеткенін өзі де андамай қалды. Сол бойда екеуі апыр-топыр алыса кетті. Май басқан денесі болмаса, қопалдау Жылкенді табиғатынан қайратты, шымыр, өмірдің ыстық суығы мен бейнетінде қатып, қайралған тарамыс Серәлі көзді ашып-жұмғанша атып ұрған. Кеудесіне қаршығадай қонжиып, қос қолы шықшытына барып қалған, сол кезде тұрған ел у-шу араға түсіп, екі-үш жігіт мұны:

– Оу, Секе, қойыңыз, қойыңыз, – деп қолтығынан көтермелей алып кетті. Екі-үшеуі Жылкенді сүйемелдей, үсті басын қағысты. Орнынан тұрған бойда ашу мен намыстан қалш-қалш еткен Жылкен төңірегіне қарап екі-үш жігіттің атын атап, шақырып.

– Әй, неғып тұрсыңдар, мына төбетті жүндей түтпей? Итше тепкілендерші, жауабын өзім берейін, – деп айқай салды. – Қап, мынаның қорлығын-ай, талтүсте... Жылкен жұлқынып қайта ұмтылды...

Жаңағы жанжалдан зәресі ұшып, не істерін білмей алақтап тұрған Берден енді Жылкен жігіттерін жұмсап, өзі қайта ұмтылғанда «бәрі жабылып жалғыз әкесін сабайтын болды» деген үрейден жүрегі аузына тығылып, шыбын жаны шығып кете жаздады. Енді бар үміті, мақсаты Нүрекең атасына жетіп, көмекке шақыру болып, атты борбайға сабалап, өріске қарай құлдырай жөнелді...

Бұл сәтте Серәліге қайта ұмтылған Жылкенді жігіттер сабырға шақырып, ұстап жібермей жүрген.

– Әй, талтүсте мені осылай сабатып қойғандарың ба, бүйткен сендердің ағайындықтыңды, – деп балағаттайды жұлқынып жүріп.

Әлі еңтігін баса алмай, ашудың екісінде шөре-шөре қалдегі Серәлі де жағалай тұрғандарға қарап, ішіндегі жақсы танитын, осы ауылдың жігіт ағасы болып жүрген, жас жағынан өзін өкшелеп қалған, үш-төрт басалқалы кісінің атын атап бұл да қиястана айқайлайды:

– Әй, Сармантай, Садық, Қылаң, келіндер, жабылыңдар, маған. Сабаңдар мені. Ақыларың кетіп барады ғой.

Олардың бірі келіп күліп, мұны арқаға қағады:

– Әй, Секе, қой енді, сен айғайға айғай қоспай, мына елден ұятты. Сені сабайын деп тұрған ешкім жоқ. Сабасақ, осы уақытқа дейін қорқып тұр дейсің бе?! Қой, енді сен. Қайсысы Жылкенге басу айтуда:

– Әй, Жылкен, сен енді бөрліктіре берме, қой. Сабырға кел. Танымайтын білмейтін бөтен біреу емеспіз. Бұларың не?! Мына жастардан ұят-ты. Жақсы өнеге емес мынау! Ашумен артық кетіп, жүз шайқасқан шығарсыңдар. Енді бәріміз қырылысайық па?! Кісі өлімін де кешеді кісі бір-біріне. «Мал ашуы – жан ашуы», Серәлінің ренжитіндей орны бар. Сенің ісің терістеу. Өз кінәнді өзің біл. Қойыңдар енді, улыған-шулыған қылмай.

Мына сөзден кейін Серәлі «құр» дегенге тоқтайтын кәнігі бас белгідей жуаси қалған.

Жылкен де «өз кінәсын» сезді ме, жоқ көптің тегеурініне қарсы келе алмады маләм-мим демей, басын төмен сала аяңдаған қалпы, үйіне қарай жүріп кетті. Ондас қойын қорадан шығарып, оның орнына Серәлі әлі қыркылмаған екі-үш жүздей саулығын әкеп қамады.

Қырықтықшылар орын-орнына барып, қайшылар қайтадан сырылдай бастаған.

Әсте, көпшілік ду-ду бар жерге әуес, шаруадан қолы бостау жұрт қырманға жиналғандай-ақ қырқым маңын төңіректтейтін әдеті. Көлеңкеге сымға қонған торғайдай тізіліп отырып алып, гу-гу сөздің көрігін қыздыру да – өзінше бір дәурен. Жаңағы Сармантай, Садық, Қылаңдарды ортасына алған осындай топ әдеттегі қызу әңгімеге кірісіп кеткен. Мезгіл түстен ауып бара жатқан шақ еді.

Бұл кезде Берден әрі көкесін уайымдаған қорқыныш табы бар, әрі әлдеқандай ызакорлық буып, әрі қалың «дұшпанның» ортасында жалғыз қалған әкесіне еш дәреметі, қаралығы болмағанына намыстанып, қыстығып, пора-пора егілген бойы Нүрекең атасына жеткен-ді.

Таянып келіп қалған салт аттыны көріп, «жанұшыра шапқылаған бұл кім» деп ол кісі де әлденеге елендеп, ереуілдей қараған. Ағыл-тегіл жылаған, «аталап» өкісігін баса алмай тұрған Берденді танығанда шалдың тұла бойы тітіреніп кетті.

– Әй, не болды? Әй, не болды? – деп апырақтап қасына таяна берді.

– Ата, ата-ау! Көкемді жабылып сабап жатыр. Тез бара көріңізші, ата! Жүріңізші?

– Әй, неғыл дейді, сабағаны несі? Кімді, Серәліні ме? Кімдер жабылып жатқан!

– Қырқымдағылар.

– Е-е, олардың несі бар, неге жабылады?

– Жылкен мен көкем төбелескен... Соған. Ата, жүріңізші тез. Көкемді өлтіретін болды-ау! Баланың шырылдап жер-көкке тұрмаған сыңайынан шал шошынып «мынау тегін нәрсе болмады» деген қорытындыға келген. Жылкенмен арасындағы қырғи-қабақтықтан хабары бар-тын. Онысы есіне түскенде енді Серәліге жабылып жатқанына күмәні қалмаған. Сол

сол-ақ екен жон арқасынан мың сан құмырсқа жүгіріп, «кәрі жыны» қозғандай ашудан селкілдеп кетті.

– Мына иттер кімді басынады-ай! Жабылғанды көрсетейін, не қолдарыңда өлейін. Иә, аруақтар, қолдаңдар! Иә, Ерубайдың аруағы қайдасың? — деп шал күнірене күркірей қамшымен бауырлап, аттың басын қоя берді. Жалпылдап артынан Берден қосыла шапты...

Жақсы көргенінен еркелеп, кейде «дәу ата», кейде «далбақай ата» деп атайтын осы Нүрекеңді бала көңілі айбар санап, таудай көріп келеді. Бұл кісінің көкесін жауға бермейтініне енді сенімді тәрізді-тін. Шынында да, Нүрекеңнің қазіргі ат үстіндегі тұлғасы баяғының қас батырындай елестейді Берденге...

...Көлеңкеде қаздай тізіліп әңгіме қызығына кірген жұрт оны анадайдан байқап.

– Ой, мынау кім айдаладан атойлап келе жатқан? – деп елендесе қарады. Орталарында отырған әлгі ересектері мұны танып, мәселенің барысын бажайлап та үлгергендей бір-біріне қарасып күлген:

– Нүрекең ғой, – деді.

– Атасы жауға шапқан ауылдың баласы емес пе, екпінді қара! – деді.

– Оу, қайран кәрі көкірек, қалмайды екен-ау, ә! Кімді қирататындай шамасы бар екен? – деп күлді бірі.

– Әй, күлкіні қойыңдар! Тұрайық, алдынан шығып, тоқтатайық. Бұл нойыс керең мына қарқынмен қайсымыздың басымызды жарып өтуі кәдік.

Ел орындарынан ду көтерілді. Дүрсілдетіп, даланы бөрліктіріп келе жатқан аттылыны Серәлі де байқаған. Жаңағы әңгімелерді де құлағы шалған. Ағасының сыры өзіне мәлім. Нойыстығы бар екені рас. «Құлағы жарымдау, көзі кемшін, кимелеп келіп біреуді қағып кетер» деп жүгіріп шығып, елден бұрын алдын тоса берген. Таяна түскенде екпіндеген аттың шаужайынан ала кетті. Оның кім екенімен қапері жоқ шал ақырып дойыр қамшысын көтере берді.

– Ой, мұның не? Тоқта! – деп айқай салды Серәлі.

Нүрекең алдындағы адамды сонда барып байқағандай. Тепсініп сілтей берген қамшысы орта жолда, ауада асылып қалды. Аттың тізгінін ұстап қарсысында тұрған інісін көргенде ұйқыдан ояңғандай аң-таң күйде.

– Әй, жаным-ау, Серәлімісің? – деді.

– Е-е, енді кім дейсің?!

– Әй, жаным-ау, аманбысың?!

– Е-е, не болыпты аман болмай?! Бұл жүрісің не тапа-тал түсте қарадан-қарап дүрлігіп!

Нүрекең «сойылға жығылып, қан болып жатыр» деп есептеген інісінің дін амандығына әлі де сенбейтін тәрізді. Бөрліктіре айқайлайды:

– Әй, жаңа сені... Кімдер ол өзі саған қол жұмсап жүрген?!

– Ой, құдай-ай, бұған не айтасың енді? Ойбай, маған ешкім тиген жоқ. Неге ереуілдей бересің? – деп Серәлі зілдене дауыстаған.

Нүрекең сонда барып тыныштық екеніне көзі жеткендей сабасына түскен. Айнала төңірегіне қараса, мәз болып мұны мазақтағандай, қыран-топан күлкіге батқан жұрт. Ішінде танитын кісілері де бар. Жанжал, реніш болған жер тәрізді емес. Елдің бәрі көңілді. Жау шаптылап, ентігіп тұрған бұл ғана. Сол күйін сезгенде дағдарып, ұялғандай төменшіктеп:

– Қап, баласы түскірдің сөзіне еріп... Мұнысы қалай болған-ей? – деп күмілжіп, ер үстінде ыңғайсыздана қозғалақтады. Содан соң кінәлі кісідей-ақ сынып:

– Жарайды, тыныштық болса, мен онда малға қайттым, – деп Серәліге жуаси қараған. Сол кезде топ ортасынан ересектеу кісілердің бірі жадырай күліп келіп сәлемдесті.

– Әй, өрістегі малды балаға тапсыр. Сол-ақ айналдырар. Жүр, үйге түсіп шай іш. Ентігіңді бас, – деді.

– Ей, Сармантаймысың, үй-іш аман-есен бе? – деген Нұрекең келген кісіге ықыластана сәлем беріп. Содан соң өз күйіне өзі түсінбей пұшпаймен болған жандай. – Оу, батыр, не болды өзі, бұл не? – деді. Әлі де аңтарылған қалыпта.

– Әй, не болғанда шаруаң қанша, жүр үйге, – деп ол аттың тізгінінен жетелей жөнелген сол күлкіге батқан бойы.

Кешке салым, жұмыс аяғына қарай, Серәлінің қалған қойы қырқылып біткен.

–Бүгін ауылыңа айдай қоймассың. Тым кеш шықтыңдар. Осында түнерсіңдер, малыңды балаңа тапсырып келіп, үйден дәм тат, ана ағаң да жатыр, ақыры, – деген манағы Сармантай атты кісі оған.

Серәлі келгенде үй іші толған адам екен.

–Төрге шық, төрге шық, — деп отырғандар ығыса, жоғарыдағы Нұрекеңнің қасынан орын босатқан. Үйдегілердің ішінде Жылкен де бар көрінеді. Ол бұл көрпешенің үстіне жайғасып бола бергенде:

–Әй, жөлік шал, ақыры қойыңды қырқып біттің бе-ей? – деді. Жүзінен түйілген кекесін де, әлдеқандай күлкінің ізі де байқалғандай. Ал жамбастап жатқан қалпында қоңырайған қыңырлықтың да, ат құйрығын кесісіп кете қоймаған пейілдің де нышаны бар еді.

Серәлі шын ыңғайсызданды.

– Әй, Жылкен, өзі бізге жараспайтын бір тіршілік болды. Кісілікке лайық іс емес, әрине. Ашу иттің ырқында байқамай тіліміз де тиіп кетті бір-бірімізге. Әсіресе, маған ұяттау нәрсе. Көңіліңе алма, ағайын адамбыз ғой, кешір, — деді шын кішірейіп.

Үйдегілер ду іліп ала жөнелді:

– Серәлі, мұның жөн.

– Серәлінікі – үлкендік. Дұрыс-ақ!

– Ой, бұл ит тірлік кімді ырың-жырыңға салмайды. Адамды әуре етіп қойған дүние ғой. Осынау дабыр-дұбыр сөздер арадағы салқындықты шайып кеткендей ыңғайы бар-ды.

Дереу дастарқан жасалып шай келді. Далада, есіктің алдында, жер ошақта, қара қазанда Сармантайдың қара тоқтысының басы бұрқырап, төңірегіне хош иіс тарата, бүлк-бүлк қайнап жатты.

Екі-үш күннен бері күн қақты, жол соқты болып, кензесі кеуіп, қатқаксып қалған екі шал кешкі салқында сүт қатқан қоңыр шайды сораптап, шып-шып шыққан терден қырыстырыстары жазыла, жадырай түсіп, қалың Жөгілердің ортасында өткеннен-кеткеннен әңгіме қозғап, желпінісіп отырды.

Берік Шаханұлы